

UDK: 94(497.5)"1941/1945"
351.74(430:497.5)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 18. 3. 2007
Prihvaćeno: 25. 4. 2007.

Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine

DAVOR KOVAČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Cjelokupni sustav policijske (kao i upravne) vlasti u NDH uspostavljen je po uzoru, ali i pod neposrednim pokroviteljstvom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Na temelju dostupnih arhivskih izvora i postojeće literature u članku se istražuje opseg i narav njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u razdoblju 1941. - 1945. godine. Autor je pokušao odgovoriti koliko je njemačka policijsko-obavještajna služba surađivala s istom takvom službom Nezavisne Države Hrvatske te u kojoj je mjeri policija NDH bila davatelj, a u kojoj primatelj policijsko-obavještajnih informacija i usluga.

Ključne riječi: nacional-socijalizam, fašizam, totalitarni sustav, policijsko-sigurnosni sustav, obavještajna služba, Nezavisna Država Hrvatska, Njemačka, Gestapo

Uvod

Održavanje reda u društvenoj skupini toliko je stara potreba, koliko je star ljudski rod. Red je ponašanje prema pravilima, a svako odstupanje od zadanih pravila potpada pod sankcije. Kao aparat prisile, odvojen od naroda, policija nastaje zajedno s državom. Riječ policija dolazi od grčke riječi *politeia* što znači "državno uređenje" odnosno uređen državni život. Prvo je riječ policija označavala cjelokupnu državnu djelatnost, upravu, zakonodavstvo i sudstvo. S vremenom se značenje riječi ograničilo na ono što podrazumijevamo pod "unutarnjom upravom". Pojava policije i njezinih funkcija stvar su povijesnoga društvenog razvoja. Osnova za određivanje funkcija policije tijekom povijesti jest utvrđivanje opsega pojma "javnog reda i mira", koji obuhvaća: zaštitu javnog reda i poretka, represiju protiv onih koji ga narušavaju, prevenciju njegova narušavanja, stvaranje i održavanje uvjeta za stabilizaciju reda i poretka.¹

Razni oblici policije postoje već tisućama godina. To su u početku bile vojne

¹ Milan JURINA, Smiljana JURKOVIĆ, Mato PUŠELJIĆ, *Elementi organizacije policije*, Zagreb 1999., 44.-45.

ili poluvojne organizacije koje su se razvile iz osobnih straža vladara ili skupine građana koji su se organizirali radi međusobne zaštite. Moderne države imaju monopol nad uporabom sile u društvu i zbog toga su gotovo sve organizirale policijske snage kao državno tijelo. Zbog toga se može reći da je policijska funkcija bitno povezana sa suverennošću države.²

Korištenje moći državu stavlja u dvojbu kako organizirati uporabu sile, a s druge strane, nadzirati državno tijelo (policiju) koja je organizirana kako bi uporabila silu. Ovlasti policije zapravo su zadiranje u ljudska prava, a to je pitanje koje se postavlja kao temeljno u odnosu države prema pojedincu. Normativna zaštita ljudskih prava može se čak pojaviti kao smetnja i ograničenje učinkovitosti policijskog postupanja.³

Moderne sigurnosne službe karakteriziraju jasna odvojenost od redovite policije u čijem djelokrugu ostaje javna sigurnost, uporaba specifičnih javnih i tajnih metoda i tehnika, koncentracija i akumulacija ovlasti kojima redovna policija ne raspolaže (istražne, tužiteljske, sudske i izvršne ovlasti), kao i neograničenost dosega djelovanja. Pri tome iz nadzora nije izostavljena niti vlast niti njezini najviši dužnosnici.⁴ Kada državnoj eliti više prijete unutarnje nego vanjske opasnosti, ona na policiju prenosi veću odgovornost za održavanje režima. Sve veća ovisnost o policiji nije samo stvar održavanja reda u smislu suzbijanja antisocijalnog ponašanja, nego u smislu održavanja određene raspodjele moći. U povijesnom razvitku policije očividno je pravilo da kada se odnosi između interesnih skupina u društvu zaoštavaju, uloga policije postaje značajnija, odnosno ako u društvu vlada kohezija, uloga policije se smanjuje. Policija je u većini zemalja institucija koja se bavi lokalnim problemima i onda kada se njome upravlja iz centra.

Može se, dakle, zaključiti da policija ima određene konstante koje je prate od nastanka pa sve do modernog doba: ona ostaje dio jezgre državnog monopola prisile, odgovorna prije svega za unutarnju sigurnost, iako je ona često povezana s vanjskom što stvara obvezu angažmana i na tom području. U određenom opsegu i zbog posebnih događaja na planu unutarnje sigurnosti može joj "konkurirati" vojska.⁵

² Alfred HEIJDER, "Vladavina zakona i principi demokratskog održavanja reda", *Zbornik sa savjetovanja "Policija u društvu u tranziciji"*, Zagreb 1994., 16.

³ Zvonimir DUJMOVIĆ, "Policijsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj", *Hrvatska revija*, svezak 3., Zagreb, srpanj-rujan 1998., 565.

⁴ Isto, 18.

⁵ M. JURINA, S. JURKOVIĆ, M. PUŠELJIĆ, *Elementi organizacije policije*, 45.; Cynthia ENLOE, *Policija, vojska i etnicitet: temelji državne moći*, Zagreb 1990., 154. Postoji mali broj poredbenih analiza policije i vojske. U pojednostavljenom obliku postoje sljedeće razlike: Policija ne izvršava zadatke izvan zemlje; ima osoblje na cijelom teritoriju zemlje; djeluje u relativno

Policija u totalitarnim režimima

Pojava modernih autoritarnih i totalitarnih režima pogodovala je razvoju političkih policija za borbu s neprijateljima, osobito onih vlastite državne pripadnosti. Prvom suvremenom tajnom političkom policijom smatra se Ohrana, utemeljena 1881. godine u carskoj Rusiji. Stvorena je za borbu protiv subverzivnih elemenata i s raširenom mrežom agenata, denuncijanata i provokatora u zemlji i inozemstvu.

Kada je nacionalsocijalizam u Njemačkoj stekao političku vlast, zadaci oružane borbe povjereni su ponajprije redovitim državnim tijelima (policija i vojska), no čitavo se društvo militariziralo da bi se povećala disciplina stanovništva i borbena spremnost zemlje.⁶ U nacionalsocijalističkoj Njemačkoj postojao je veliki sigurnosni aparat s težištem na političkoj policiji osnovanoj za borbu protiv političkih neistomišljenika. Već u travnju 1933. godine, samo dva mjeseca poslije Hitlerova preuzimanja vlasti, od odjela političke policije Weimarske Republike osnovan je Gestapo (skraćenica od Geheime Staatspolizei, Tajna državna policija).⁷

Gestapo u svojem radu i djelovanju nije bio vezan nikakvim zakonskim ograničenjima, njegove zadaće su uključivale borbu protiv protivnika nacističkog režima (uključujući i nacističke disidente), preventivne akcije širokog opsega protiv svih onih za koje se je sumnjalo ili pretpostavljalo da su neskloni režimu ili da bi to mogli postati.⁸ Gestapo je imao ovlasti trajnog zatvaranja sumnjivih osoba u koncentracijske logore, odlučivao je o pokretanju sudskog postupka i nije bio obavezan puštati zatočenike na slobodu čak i u slučajevima oslobađajućih sudskih presuda.⁹ Gestapo je bio pod kontrolom vladajuće i jedino dopuštene nacionalsocijalističke stranke. U svojem radu Gestapo se oslanjao na obavijesti i informacije koje je o protivnicima prikupljala stranačka

malim jedinicama; pod nadležnošću je civila - lokalnih vlasti ili ministarstva unutarnjih poslova; ima glavne protivnike iste narodnosti kao i policajci; prepušta definiranje prijestupa izvan policijskim vlastima, obično zakonodavnim tijelima; uniformirana je tako da se razlikuje od civila i vojnika; radi stalno i rutinski, nema povremenih mobilizacija; rijetko dobiva radnu snagu uz pomoć opće obveze građana. Glavni cilj vojske je obrana nacije-države; jedinice su relativno velike i broje na stotine, a ne desetke ljudi; suprotstavlja se protivnicima koji vjerojatno isto djeluju u velikim jedinicama i to često na većoj udaljenosti što povećava ovisnost o naoružanju i smanjuje mogućnost "uhićenja"; u unutrašnjoj organizaciji postoje razlike prema zadacima i tehničkom usmjerenju, a glavna je podjela na kopnenu vojsku, mornaricu i zrakoplovstvo; ima stalne jedinice koje se mogu povećati posebnom mobilizacijom ili vojnom obvezom civila.

⁶ Ivan PADJEN, "Fašizam kao reakcija na zapadnu pravnu tradiciju", *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, Zagreb 1996., 320.

⁷ Ozren ŽUNEC, Darko DOMIŠLJANOVIĆ, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske: stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije demokracije*, Zagreb 2000., 20.-21.

⁸ Jacques DELARUE, *Historija Gestapoa*, Zagreb 1966., 29.

⁹ O. ŽUNEC, D. DOMIŠLJANOVIĆ, n. dj., 21.

Sigurnosna služba (Sicherheitsdienst, SD).¹⁰

Ubrzo, već od 1934. godine, potpunu kontrolu nad Gestapom dobio je Heinrich Himmler, vođa stranačkih Zaštitnih odreda (Schutzstaffel, SS), koji je 1936. godine postao šef svih njemačkih policijskih službi.¹¹ Tada je policija bila podijeljena na policiju za održavanje reda (Ordnungspolizei, Orpo) i sigurnosnu policiju (Sicherheitspolizei, Sipo). Orpo se sastojala od zaštitne policije (Schutzpolizei), ruralne policije (Gendamerie) i lokalne policije (Gemeindepolizei). Sipo se sastojala od državne kriminalističke policije (Kripo) i tajne državne policije (Gestapo).

Izbijanjem Drugoga svjetskog rata 1939. godine stvoren je i glavni stožer svih policijskih snaga (Glavni ured sigurnosti Reicha, Reichssicherheitshauptamt, RSHA), koji je prema proklamiranoj nacionalsocijalističkoj politici vodio i programe istrebljivanja Židova i ostalih nearijevskih naroda i rasa na području cijeloga Trećega Reicha. Gestapo i SS upravljali su koncentracijskim logorima.

Totalitarni režimi, poput onih u nacističkoj Njemačkoj i NDH, imali su sigurnosno-obavještajne službe protiv vanjskih neprijatelja, ali većinom su sve svoje snage i potencijale usmjerile na obračun s unutrašnjim protivnicima režima ili na neki drugi način obilježenih skupina.¹²

Njemački policijski sustav u NDH 1941.-1943. godine

Nakon što je postalo jasno da Vladko Maček odbija proglasiti samostalnu državu, Berlin se usredotočio na hrvatske nacionaliste oko Slavka Kvaternika koji je prihvatio ulogu proglašenja samostalne države Hrvatske kojoj će na čelu biti poglavnik Ante Pavelić.¹³ Treba napomenuti da je Slavko Kvaternik prije

¹⁰ SD, (Sicherheitsdienst), sigurnosna služba, osnovana je 1932. godine kao obavještajna služba SS-a, pod vodstvom Reinharda Heydricha postala je jedina obavještajna služba Nacionalsocijalističke partije. *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., 480.

¹¹ SS (Schutzstaffel) zaštitni odred, poluvojničke organizacije Njemačke nacionalsocijalističke radničke stranke osnovane 1925. godine, a od 1934. godine kao elitne stranačke formacije imale su poseban status te su bile podijeljene na: postrojbe za unutarnju uporabu, vojne SS postrojbe i SS sigurnosnu policiju. *Tko je tko u NDH*, 480.

¹² Nije neočekivano da vlasti i najdemokratskijih zemalja, poput SAD-a, u ratnim situacijama smatraju neke građane opasnim za nacionalnu sigurnost i da prate njihove aktivnosti. Jure KRIŠTO, "Čuvari svoje braće: policijsko nadgledanje američkih Hrvata tijekom Drugoga svjetskoga rata", *Časopis za suvremenu povijest*, 2., Zagreb 2003., 428.

¹³ Usp. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika : sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997., 140. O uspostavi NDH vidi: Bogdan KRIZMAN, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986., 344.-437.; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1978., 59.-96.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001., 42.-55.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Kratak pregled*, Zagreb 1994., 41.-57.

proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine smatrao da proglašenje treba slijediti prije dolaska njemačke vojske, te da red i mir treba biti osigurani vlastitim snagama, kako kasnije Nijemci ne bi imali povoda tvrditi kako je njihovom pomoću omogućeno stvaranje NDH.¹⁴ Približavanje njemačkih postrojbi Zagrebu potaknulo je tijekom travnja 1941. pripadnike ustaške organizacije da počnu provoditi konkretne akcije radi preuzimanja vlasti. Takav je potez bilo zauzimanje radiopostaje u Vlaškoj ulici što je izvela skupina omladinaca pripadnika Uzdance pod vodstvom Viktora Makara.¹⁵

Dana 10. travnja 1941. godine Slavko Kvaternik je u ime ustaškog poglavnička Ante Pavelića na zagrebačkoj radio postaji u Vlaškoj ulici proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, a istoga su dana njemačke postrojbe ušle u Zagreb.¹⁶ Kvaternik navodi da je tijekom prijepodneva toga dana uspio pridobiti za suradnju zagrebačku policiju, oružništvo, Hrvatsku građansku zaštitu (HGZ), pripadnike Uzdance te skaute (pripadnike društva Hrvatskog domobrana), koji su preuzeli čuvanje svih bitnih objekata u gradu.¹⁷

Odmah poslije uspostave NDH u Zagrebu je uspostavljeno više njemačkih zapovjedništava i ustanova stacionarnog karaktera, čija se nadležnost protezala

¹⁴ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 142.-143.

¹⁵ Makar je taj događaj detaljno opisao u članku "Kako smo zauzeli zagrebačku krugovalnu postaju u travnju 1941.", *Hrvatska misao*, (Buenos Aires), god. XVI., sv. 40., 1968., 44.-52.

¹⁶ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, "Drama vojskovođe", *Časopis za suvremenu povijest* 3, Zagreb 1996., 384. Kvaternik je izvršio dva proglašenja, jedno u Banskim dvorima, a drugo preko radija. Kvaternik je u jedan sat poslije podne u Banskim dvorima prvi put proglasio NDH, potaknut činjenicom da su njemačke postrojbe nešto prije toga (oko podneva) ušle u Sesvete te je prijetila opasnost da do središta Zagreba dođu prije nego što bude proglašena nezavisnost. Proglašenju u Banskim dvorima bio je nazočan i njemački izaslanik Veessenmayer. On je bio nazočan i na sastanku u Mačekovu stanu, na kojem je Kvaternik izvijestio Mačeka o uspostavi NDH i dobio od njega proglas pristašama HSS-a da se pokoravaju novim vlastima. Tek nakon toga, oko dva sata i deset minuta, objavio je radiovalovima da je toga dana "uskrsnula" i "nezavisna hrvatska država".

¹⁷ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 148.-149. Usp. Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret, od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006., 575. U tu svrhu trebalo je pridobiti u prvom redu Mačekovu seljačku i građansku zaštitu, redarstvo i oružništvo radi održavanja reda i mira. Ustaško vodstvo je odmah nakon 10. travnja 1941. godine počelo uključivati policijska i oružnička tijela Banovine Hrvatske u službu novog režima, nailazeći već u prvim akcijama oko osvajanja vlasti na pomoć jednog njihovog dijela. Poslije kapitulacije jugoslavenske vojske, žandarmerija Kraljevine Jugoslavije na teritoriju NDH uglavnom je ostala na svojim mjestima obavljajući policijsku službu. Vidi: Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd 1973., 284. O zaštiti i njezinoj ulozi pri proglašenju i uspostavi NDH vidi: Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, Zagreb 2003., 96.; Ljubo BOBAN, *Maček i politika hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Zagreb 1974., druga knjiga, 177.-178.; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 34.-36.

na čitavo njemačko područje u NDH.¹⁸ Tako je 12. travnja 1941. godine osnovan vojni Stožer njemačkoga opunomoćenog generala u NDH dr. Edmunda Glaise von Horstenaua, sa svim ustanovama vojnog zbora, a na terenu s potrebnim vojnim postrojbama. E. G. von Horstenau je kao njemački opunomoćeni general u NDH kao primaran zadatak i cilj imao izgradnju njezinih oružanih snaga, a kao vojni izaslanik, odnosno ataše (attachè), bio je predstavnik Obavještajne i kontraobavještajne uprave njemačkog Glavnog zapovjedništva oružanih snaga.¹⁹ E. G. von Horstenau je naime, do 1. studenoga 1942. godine imao naslov “njemački general u Zagrebu”, a od tada “opunomoćeni njemački general u Zagrebu”. Prema nekim autorima, on nije bio vojni izaslanik (attachè) u uobičajenom smislu riječi, pa tako ni pripadnik osoblja njemačkog poslanstva, nego osoba koja je trebala koordinirati suradnju njemačke vojske i vlasti NDH.²⁰

Pojedini autori navode da je Hitler Horstenaua uputio u Zagreb kako bi pomagao S. Kvaterniku da se što prije “formira policijska vojska”, ali i da bi neutralizirao “talijanski utjecaj na tu vojsku”²¹ Horstenau je posebno podupirao stajalište vojskovođe Slavka Kvaternika da ne udovoljava svim talijanskim zahtjevima, zbog čega su ga Talijani smatrali “intrigantom” i “osobitim smutljivcem”.²² Talijani su došli do zaključka da u Hrvatskoj postoje dvije njemačke politike. Ona koja se vodila iz Berlina bila je “svjesna talijanskih potreba”, a lokalnu je politiku diktirao “zloglasni Horstenau” i prema Talijanima je bila “u svemu neprijateljska”.²³

¹⁸ Muharem KRESO, “Njemačka okupaciona uprava u Zagrebu 1941.-1945. godine”, *Zbornik Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971., 253.-268. Autor u članku razmatra njemačku upravu u Zagrebu tijekom Drugoga svjetskog rata i upozorava na posredno i neposredno angažiranje mnogo brojnih vojničkih čimbenika Trećeg Reicha u Zagrebu. Podijelio je njemačku upravu u Zagrebu i NDH na nekoliko kvalitetno različitih etapa, odnosno razdoblja: 1. invazijski period tj. razdoblje travanjskog rata i neposredno poslije njega; 2. razdoblje, njemačko-talijanskog kondominija nad NDH, tj. razdoblje napora Nijemaca za potiskivanje talijanskog partnera u NDH koji traje do početka 1943.; 3. razdoblje otvorenog i neposrednog angažiranja njemačkih vojnih ustanova na početku 1943. godine.

¹⁹ Opširnije o tome vidi: *Ein General im Zwielicht. Die Memorien Edmund Glaises von Horstenau*, (priredio Peter Broucek), sv. 3, Beč 1998.

²⁰ Tomislav JONJIĆ, “Akademikova neuspjela naturalna radnja (Opaske o monografiji akademika Ive Petrinovića o dr. Mili Budaku)”, *Politički zatvorenik, glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika (HDPZ)*, br. 150, rujan 2004., 14.

²¹ Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i Gleza fon Horstenau 1941-1944*, Beograd 1987., 87.

²² Edmund Glaises von Horstenau je marginalizirao ulogu Italije, osjećao je averziju prema Hitlerovu rješenju po kojem je NDH spadala u talijansku sferu utjecaja. Usp: N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, Zagreb 1998., 48.

²³ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 52

U NDH je svoju ekspozituru u Zagrebu imala i talijanska obavještajna služba koja se je sastojala od dvije obavještajne službe: Opera vigilanza repressione antifascista (OVRA)²⁴ i Servizio informazione militare (SIM).²⁵ Pojedine istaknutije ustaše koji su se nalazili u emigraciji u Italiji, bili su uključeni u obavještajni aparat OVRA-e i prije rata. Uspostavom NDH, odmah je uspostavljena suradnja između OVRA-e i ustaške obavještajne službe. Već u lipnju 1941. godine u Italiju je otišla prva skupina čelnih ustaških obavještajaca kako bi usvojila metode rada talijanske policije i ministarstva unutarnjih poslova. Na čelu te skupine bio je Eugen Dido Kvaternik, a uz njega su se još nalazili Vlado Singer, Ico Kirin, Vlado Čubelić, Vilko Pečnikar, Mirko Vutuc i Ivo Herenčić.²⁶ Tom su prigodom Kvaternik i Singer dobili primjerke raznih policijskih obrazaca, na čijem su temelju kasnije u Hrvatskoj tiskani obrasci.²⁷ Uz pomoć šefa OVRA-e za Hrvatsku C. Verdianija, policijskog atašea poslanstva u Zagrebu ili kako se u dokumentima naziva Generalni nadzornik (inspektor) redarstva kod Kr. talijanske legacije u Zagrebu, za pripravnike redarstvenih stražara NDH održavani su redarstveni tečajevi u Rimu. Verdiani u dopisu tadašnjem ravnatelju Glavnog ravnateljstva za javni red i mir, Filipu Crvenkoviću, u veljači 1943. godine moli da se bude jako strog u izboru novih pripravnika kako bi bio osiguran uspjeh novog tečaja (trebalo je priključiti novih stotinu pripravnika hrvatskih redarstvenih stražara onima koji su u to vrijeme već boravili u redarstvenoj tehničkoj školi u Rimu).²⁸

²⁴ Talijanska politička policija osnovana je 1922. godine nakon Mussolinijeva dolaska na vlast. Na čelu OVRA-e stajala je generalna direkcija sigurnosne policije koja je djelovala preko jedanaest generalnih inspektorata. Izvješća je dobivala od karabinjerskih postaja, policijskih kvestura, organizacija fašističke stranke, vojno-obavještajne službe, te je na temelju njih izdavala zapovijedi za uhićenja i uklanjanje protivnika. Šef OVRA-e za Hrvatsku bio je policijski izaslanik poslanstva u Zagrebu Ciro Verdiani, kojeg je tajno nadzirao pododsjek I. Ustaške nadzorne službe. Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje: RSUP SRH SDS), kut. 56, 013.2., 26. Dijelovi zapisnika sa saslušanja u svezi s međunarodnom obavještajnom službom NDH. Iz zapisnika o saslušanju Đure Pavlovića, 101.-103.

²⁵ Vojno obavještajna služba Glavnog stožera talijanske vojske, čija je zadaća bila obavještajno prikupljanje podataka, ubacivanje u protivničke redove te zaštita vlastitih. Neko vrijeme je na čelu SIM-a bio general Mario Roatta koji je 1942. godine bio zapovjednik II. armije sa sjedištem u Sušaku.

²⁶ Ivan ŠIBL, *Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve*, Zagreb 1967., 84.

²⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2., 60. Izradak o organizacijskoj strukturi Redarstvene oblasti za grad Zagreb, kut. 59., 154.

²⁸ HDA, MUP NDH U.M.T. 764/43., kut. 1. MUP izvještava o održavanju novoga redarstvenog tečaja tehničke škole u Rimu. Za pripravnike hrvatskih redarstvenih stražara trebalo je pribaviti vize na zajedničkoj putnici od talijanskoga generalnog konzulata.

Miješanje Trećeg Reicha u suverenitet NDH posebno se očitovalo u aktivnosti ustanova podčinjenih Heinrichu Himmleru.²⁹ U NDH je u ožujku 1942. za policijskog izaslanika, odnosno atašea, bio postavljen Hans Helm. On je kao kriminalistički komesar Gestapoa bio upućen iz Beograda u Zagreb. Još su, naime, prije početka Drugoga svjetskog rata u nizu država, uz pripadnike koji su tajno radili bili postavljeni i opunomoćenici RSHA kao policijski atašei u misijama. Zadaća policijskog atašea bila je njegovanje odnosa s policijskim vlastima drugih zemalja. Jednako je važno bilo i neslužbeno pružanje pomoći SD-u u inozemstvu, a velika je pozornost posvećena i svim ostalim stručnim policijskim pitanjima. Tako široka interpretacija nadležnosti policijskog atašea ubrzo je dovela do razmimoilaženja s Ministarstvom vanjskih poslova.³⁰

U Zagrebu se nalazilo i njemačko poslanstvo na čelu sa Sigfriedom Kaschem, koje je u početku preko vlade NDH i samog Pavelića obavljalo njemačku nadzornu upravu u NDH.

Kao njemački poslanik u Zagrebu Sigfried Kasche je nastojao ograničiti djelovanje policijskog atašea i zbog toga je 23. lipnja 1941. godine njemačko poslanstvo uputilo verbalnu notu vladi NDH. U njoj je priopćilo da se ubuduće vlastima NDH želje bilo koje njemačke ustanove u pogledu policijskih intervencija mogu upućivati samo preko njemačkog poslanstva.³¹ Iznimka su bile samo njemačke oružane snage za njihovo posebno interesno područje. Ova razmimoilaženja između Himmlerovih ustanova i Ministarstva vanjskih

²⁹ O okupacijskoj politici Trećeg Reicha i fašističke Italije na području Bosne i Hercegovine može se upozoriti na radove: R. BRČIĆ, "Okupacioni sistemi u Bosni i Hercegovini 1941. godine", *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1970.; ISTI, "Reagovanje okupatora i kvislinga na ustanak u Bosni i Hercegovini", *Zbornik 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine – Naučni skup održan u Drvaru od 7. do 9. rujna 1971. godine*, Sarajevo 1973.; Antun MILETIĆ, "O saradnji komandanta četničkih odreda istočne Bosne Jezdimira Dangića sa Nemcima", *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, br. 2/1972.

³⁰ HDA, RSUP SRH SDS), 013.2.21. Saznanja o ustaško-obavještajnoj službi i agenturi, do kojih je dolazio ured Hansa Helma preko svoje agenture i podređenih mu obavještajnih ustanova (Arhiv Hansa Helma), 5.

³¹ Njemačko poslanstvo je oštro reagiralo i u pitanjima djelovanja policijskih tijela NDH. Tako je krajem svibnja 1942. godine prosvjedovalo zbog zlostavljanja njemačke državljanke Gertrude Erhard iz Zagreba u zgradi UNS-a na Trgu N. br. 10, kamo je ona došla radi produljenja propusnice za Tuškanac. U navedenom slučaju "njemačko poslanstvo pridržava si pravo da po svršenoj istrazi postavi svoje želje u pogledu kazne i zadovoljštine". Njemački poslanik je oštro prosvjedovao i početkom lipnja 1942. godine zbog oružanog napadaja na automobil njemačkoga zrakoplovnog atašea potpukovnika Kreydta u blizinu sela Gračana. Četiri redarstvena agenta ispalila su četiri do pet metaka na njemački automobil, koji je imao njemačku zastavu i oznaku CD. Jedan metak probio je kola upravo između glave atašea i njegove gospođe, a njemački je potpukovnik pukim slučajem izbjegao smrt. Taj je prosvjed odmah dostavljen državnom tajniku Eugenu Kvaterniku s molbom na žurni postupak. Vidi: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 177.

poslova nisu bila usamljena pojava, nego su međusobni odnosi gotovo cijelo vrijeme bili zategnuti.³²

Ubrzo se policijski ataše H. Helm počeo miješati u unutarnje hrvatske stvari političkog karaktera. Tako se je primjerice zalagao za to da njemački instruktori obučavaju hrvatsko oružništvo, zatim je pregovarao s Eugenom Didom Kvaternikom o obuci ustaških dužnosnika u jedinicama SS-a.

U Zagrebu je bio smješten i stožer Gestapoa za NDH pod nazivom Djelatna komanda policije sigurnosti i službe sigurnosti – Zagreb (Einsatzkommando Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst – Agram), s dvadesetak časnika i dočasnik SS-a, na čelu s SS Obersturmbannführerom (potpukovnikom) Wilhelmom Beissnerom.³³

Glavna zadaća zagrebačkog stožera Gestapoa bila je ostvarivanje što tješnje suradnje s ustaškom policijom, uz korištenje njezinih usluga u borbi s protivnicima Trećeg Reicha. Tako je, primjerice, Gestapo tek nekoliko dana nakon dolaska u Zagreb, gdje se smjestio u zgradu Židovske općine u Palmotićevoj 16, uhitio pedesetak uglednih zagrebačkih Židova i odveo ih u Graz, gdje je tada bila centrala Einsatzgruppe SD (Sicherheitsdiensta) za Jugoslaviju. Tamo su preslušavani i nakon nekoliko dana svi su osim jednoga pušteni natrag u Zagreb. Poslije toga Nijemci se sve do proljeća 1942. godine nisu izravno uplićali u poslove oko Židova u NDH. Ustaške vlasti to su provodile samostalno, ali su ipak stalno održavane konzultacije između Ustaške nadzorne službe i ispostave SD i Gestapoa u NDH.³⁴

Naime, u politici prema Židovima vlasti NDH su doslovno kopirale njemačku nacionalsocijalističku rasnu politiku. Politika rasne isključivosti provodila se već od travnja 1941. godine, kada su objavljene Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonske odredbe o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonske odredbe o zaštiti narodne i arijevske kulture hrvatskog naroda. Zakonskim odredbama predviđene su i iznimke prema kojima “osobama koje su se prije 10. travnja 1941. godine iskazale zaslužnima za hrvatski narod, napose za njegovo oslobođenje, kao i njihovim bračnim drugovima i potomcima iz takovoga braka može poglavar države priznati sva prava koja pripadaju osobama arijskog porijekla”. Dvanaest dana nakon osnivanja NDH, ministar unutarnjih

³² Holm SUNDHAUSSEN, “Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941-1945”, *Vojnoistorijski glasnik* Beograd, br. 2/1972., 109. Sva izvješća njemačke obavještajne službe su do sredine 1943. godine išla preko Kaschea koji ih je cenzurirao pa u Berlinu nisu imali stvarnu sliku o prilikama u Hrvatskoj. Zbog toga je njemačkoj obavještajnoj službi bilo naloženo da svoje izvještaje izravno šalje u Berlin i Beč, a ne više Kascheu.

³³ Slavko ODIĆ, Slavko KOMARICA, *Noć i magla – Gestapo u Jugoslaviji*, sv. 2., Zagreb 1977., 227.-230.

³⁴ Ivo GOLDSTEIN, suautor Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 108.

poslova Andrija Artuković izjavio je da će vlada “uskoro riješiti židovsko pitanje na isti način kao što ga je riješila njemačka vlada”, ističući “da će se svom strogošću nadzirati, da se rasni zakon u najskorije vrijeme striktno primjeni”.³⁵ Nekoliko dana nakon toga poglavnik Ante Pavelić je njemačkim novinarima izjavio da će se “židovsko pitanje radikalno riješiti prema rasnim.... gledištima”.³⁶

Unatoč nešto blažim ustaškim odredbama u odnosu na njemačke, njemački veleposlanik S. Kasche u svibnju 1941. godine javljao je u Berlin kako neke “zakonske mjere zaslužuju pažnju i priznanje” kao one “o državljanstvu Židovima i zaštiti krvi te su dobro usklađene s njemačkim zakonskim mjerama”.³⁷

U suradnji ustaških redarstava i odgovarajućih tijela Trećega Reicha ključan je bio višednevni boravak Eugena Dide Kvaternika i nekolicine njegovih najbližih suradnika u Glavnome uredu SS-a posljednjih dana svibnja i prvih dana lipnja 1941. godine. Delegaciju je pratio prvi SS-polijski ataše u NDH SS-Obersturmbannführer Wilhelm Beissner. Kvaternik i suradnici razgovarali su sa šefom Glavnog ureda SS-a Gruppenführerom Gottlobom Bergerom i drugim višim časnicima SS-a. Između ostalog, dogovoreno je da će u razne SS jedinice biti primljeno na izobrazbu oko stotinu mlađih pripadnika ustaškog redarstva.³⁸

Gestapo je dovodio ustaškom redarstvu instruktore kako bi obučili nove ustaške agente koji još nisu imali iskustva u borbi s Komunističkom partijom i SKOJ-em. Jedan od njih je bio i Ljudevit Tiljak, kojega je Gestapo iz Beograda doveo u Zagreb. On je kao dobar poznavatelj komunističkog pokreta i mnogih predratnih komunista predstavljao veliku opasnost za zagrebačke komuniste, koji su ga zato i likvidirali 4. srpnja 1941. Ustaške vlasti su kao odmazdu za to ubojstvo 9. srpnja iste godine strijeljale deset komunista iz logora Kerestinca, te su to objavili oglasom.³⁹

Istovremeno, Gestapo je preko vlastite obavještajne mreže nadzirao rad policije u NDH, kao i rad svih ostalih tijela u vlasti NDH. U proljeće 1942. go-

³⁵ Isto, 109. Usp. Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb 1990., 34.

³⁶ *Hrvatski list*, 6. V. 1941.

³⁷ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 119. Usp. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 204., Usp. B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980., 27.

³⁸ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 19. Dido Kvaternik je poziv za posjet Glavnog ureda SS-a u Berlinu dobio preko Beissnera s kojim je usko surađivao i s kojim se ubrzo sprijateljio.

³⁹ Tiljak je 4. srpnja 1941. izvučen mrtav i iznakažen iz jedne bare u Petruševačkoj šumi kraj Radničke ceste. Tada su strijeljani Božidar Adžija, Ognjen Prica, Ivo Kuhn, Zvonimir Richtman, Ivan Korsky, Viktor Rozenzweig, Alfred Bergman., Sigismund Kraus, Otokar Keršovani i Simo Crnogorac. Adžija, Prica, Keršovani, Korsky, Bergman i Rozenzweig bili su uhićeni još za vrijeme Banovine Hrvatske i predani su vlastima NDH koja ih je internirala u Kerestinec. Ostale iz te skupine uhitile su vlasti NDH u svibnju 1941. godine i odvele u Kerestinec. Opširnije o tome vidi: Ivo JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu-zagrebačko ljeto 1941.*, Zagreb 1986., 277.

dine Nijemci su iskazivali nezadovoljstvo što je unatoč policijskim mjerama protiv Židova koje su poduzimale vlasti NDH, prema njihovu mišljenju, na životu ostao velik broj Židova. Sigurno je da Nijemci nisu bili zadovoljni pa je, primjerice, satnik Kojentinski iz njemačkog poslanstva priopćio vojskovođi Slavku Kvaterniku "kako u poslanstvu postoji mišljenje da su Hrvati premeki i judenhörig".⁴⁰

Glavna uprava sigurnosti Reicha u Berlinu je u ljeto 1942. preko tzv. Referata IV B 4, nadležnog za "židovska pitanja", proširila područje svoga neposrednog djelovanja i na NDH. Njemački policijski ataše u Zagrebu H. Helm prenio je vladi NDH da se sprema "preseljavanje" ili "iseljavanje" preostalih Židova iz NDH u istočne dijelove Reicha. U proljeće i ljeto 1942. godine Nijemci su počeli pripreme za tu akciju u čemu su surađivale i vlasti NDH, koje su dobivale izravne instrukcije od Nijemaca. Nakon tih priprema, krajem srpnja iste godine, Eugen Dido Kvaternik naredio je tadašnjem upravitelju Ustaškog redarstva i predstojniku njegova Židovskog odsjeka Vilku Kühnelu da se uhite svi Židovi u Zagrebu, osim onih koji se nalaze u mješovitim brakovima.⁴¹ Deportacije su organizirane i iz Osijeka, Sarajeva i drugih gradova i regija NDH.

Gestapo je u ustaškim obavještajnim službama stvarao razgranatu špijunsku mrežu u čemu je važnu ulogu imao Konrad Klaser (pravim imenom Kurt Koppel), sposobni Gestapov antikomunistički djelatnik.⁴² Odmah nakon dolaska njemačkih snaga u Hrvatsku, Klaser je prema želji državnog tajnika Eugena Dide Kvaternika, a s odobrenjem RSHA, poslan kao specijalni savjetnik za pitanja "u svezi s komunizmom" u NDH. Njegov je zadatak bio da kao dobar poznavatelj komunizma stavi na raspolaganje svoje znanje i iskustvo hrvatskoj policiji. Klaser je pomagao tijelima Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) i Ustaške nadzorne službe (UNS) u borbi protiv KPJ i partizanskog pokreta u cjelini, no istodobno je u tim dvjema vrhovnim policijskim institucijama u NDH stvarao svoju špijunsku mrežu.⁴³

⁴⁰ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 204. Slavka Kvaternika su čak prozvali "judenprotektor", zbog toga što navodno skriva Židove u Ministarstvu domobranstva, u bolnicama i jedinicama, te da izdaje uvjerenja da ih se ne smije dirati.

⁴¹ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 426.

⁴² HDA, RSUP, SRH SDS, 013.2.5, kut. 51., Zapisnik sa saslušanja A. Benaka, 46. Klaser nije radio za zagrebački Gestapo, već je održavao izravnu vezu s Gestapom u Beču.

⁴³ S. ODIĆ, S. KOMARICA, n. dj., 232.-237. Klaser je, između ostalog nastojao onemogućiti neke njemačke krugove koji su u interesu Trećeg Reicha smatrali da u vodstvu HSS-a treba tražiti alternativu ustaškom režimu jer da ovaj nema šireg oslonca u narodu. Takav je slučaj bila tzv. "afera Mitterhammer". Ona je dobila ime po Ottu Mitterhammer, atašeu za tisak njemačkog poslanstva u Zagrebu. On je održao tajni sastanak s pripadnicima HSS-a ing. Augustom Košutićem i Mirkom Glojnaricom i nastojao ih pridobiti za obavještajnu suradnju. Pritom im je predložio smjenu Pavelićeva režima uz pomoć Trećeg Reicha, a u novoj bi vladi glavnu ulogu igrali istaknutiji HSS-ovci. Ustaške vlasti su saznale za taj sastanak i uhitile Košutića i Glojnarica. Nakon Beissnerove intervencije su pušteni, a Mitterhammer je premješten u Beograd.

Naime, u sklopu Ministarstva unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske osnovano je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR), koje je djelovalo kao poseban odjel MUP-a.⁴⁴ Bilo je zamišljeno kao redovita policijska ustanova NDH te je imalo zadaću vrhovnog nadzora nad radom svih redarstvenih oblasti i službi. Istodobno je po uzoru na njemački Gestapo osnovana i Ustaška nadzorna služba (UNS), koja je postala specijalna policija ustaškog režima.⁴⁵ Na čelo RAVSIGUR-a i UNS-a Pavelić je imenovao Eugena Didu Kvaternika, čime je ujedinen rad cijele policije. Nakon njegove smjene uloga UNS-a sve više slabi. Početkom 1943. godine RAVSIGUR je proširio nadležnost i na poslove koji su bili u djelokrugu UNS-a te je promijenio ime u Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR).

Agent Gestapoa Klaser nije djelovao samo obavještajno nego i politički, a bio je jedan od oštih protivnika tzv. umjerenog dijela ustaškog režima. On je radio na tome da na vlast dođu ponovno tzv. ekstremni ustaški krugovi. S njima, posebice s Eugenom Didom Kvaternikom sve do njegova odlaska u emigraciju, imao je dobre veze. Klaser je bio izravno podređen policijskom atašeu. K. Klaser je polovicom 1944. godine otišao iz Zagreba, navodno na traženje tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Mladena Lorkovića jer je bio previše dobro obaviješten o stvarima koje su se događale u ministarstvu. Prema iskazu A. Benaka, zbog toga je nadstojnik obavještajnog Ureda B II GRAVSIGUR-a Branko Rukavina na Klasera spremao atentat. Prema tom iskazu Rukavina je planirao pozvati Klasera na ručak i tom prigodom ga otrovati, ali do realizacije toga plana nije došlo. Nalog za odlazak Klaser je primio od njemačkog poslanika S. Kaschea.⁴⁶

Njemačka obavještajna služba, (jednako kao i talijanska obavještajna služba), nije iskreno surađivala s istim službama Nezavisne Države Hrvatske. Što-

⁴⁴ Leopold KOBZA, "O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u NDH", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971., 240.-241. U organizacijskom je smislu RAVSIGUR prvobitno bio podijeljen na devet odsjeka: Kabinet ravnatelja, Odsjek za političke predmete s centralnom političkom evidencijom, Odsjek za javnu sigurnost, Odsjek za socijalna pitanja, ako spadaju u djelokrug redarstva, Odsjek za vršenje nadzora nad poslovanjem svih redarstvenih oblasti u državi, Odsjek za željezničko, pogranično i lučko redarstvo, Odsjek za poslove redarstvene straže i redarstvene škole, Odsjek za poslove redarstvenih detektiva i Gospodarski odsjek. Usp. Provedbena naredba o ustrojstvu i poslovanju ravnateljstva za javni red i sigurnost, *Narodne novine*, 21. V. 1941.

⁴⁵ L. KOBZA, n. dj., 248. UNS se je sastojao od sljedećih ureda: Ured I – Ustaško redarstvo, Ured II - Ustaška obavještajna služba, Ured III – Ustaška obrana, Ured IV – Ustaški osobni ured, Ured V – Ustaška sigurnosna služba. Usp. Davor KOVAČIĆ, *Razvoj i djelovanje policijsko sigurnosnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, doktorska disertacija, Zagreb 2005., 119.

⁴⁶ HDA, RSUP, SRH SDS, 013.2.5, kut. 51., Zapisnik sa saslušanja A. Benaka, 46. Prema nekim neprovjerenim podacima Konrad Klaser je bio "tajni agent Moskve koji je radio za Tita i pred sam kraj rata lijepo sjeo u svoj auto u Zagrebu i odvezao se partizanima". Ante CILIGA, *Sam kroz Europu u ratu*, Rim 1978., 390.-392. Usp. I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 607.

više, one su često nastojale pridobiti njezine djelatnike kako bi došle do obavještajnih podataka. Neravnopravnost u njihovu odnosu očitovala se i u činjenici što su policijsko-obavještajne službe Nezavisne Države Hrvatske dostavljale svoje obavještajne podatke njemačkim (prije svega na crti protu - komunizma) službama, no one nisu osjećale obvezu da uzvrate na isti način. Može se, dakle, zaključiti da je njihov odnos bio jednostran: policijsko-obavještajna služba Nezavisne Države Hrvatske bila je davatelj, ali ne i primatelj obavještajnih informacija i usluga. Nju je to frustriralo, no sva nastojanja da se oslobodi nadzora njemačkih službi nisu dala očekivane rezultate. Poseban problem u radu policijsko-obavještajne službe NDH predstavljala je činjenica što je područje Nezavisne Države Hrvatske bilo prekriveno mrežama drugih službi (njemačkom i talijanskom, ali i britanskom obavještajnom službom), koje su mahom bile bolje ustrojene, osposobljene i opremljene. Zbog toga se velika energija trošila na njihovo otkrivanje, nadziranje i neutraliziranje.

Tako je, primjerice, referent u RAVSIGUR-u i kasniji načelnik u političkom odjelu istog ravnateljstva Aleksandar Benak održavao i pismenu i usmenu suradnju s njemačkim Gestapom, koji je i sam vodio istrage i uhićenja. Aleksandar Benak ističe kako je održavao jake veze s njemačkim Gestapom i njemačkim poslanstvom, a vrlo slabe s njemačkim oružanim snagama. Njegov posao u RAVSIGUR-u svodio se na ispunjavanje zahtjeva njemačkih vlasti za progon Židova, zahtjeva njemačkih vlasti za putovnice pojedinaca za put u Njemačku, zahtjeva za punu primjenu Zakonske odredbe o pravnom položaju vođe njemačke narodne skupine u NDH te zahtjeva u vezi sa Zakonskom odredbom o uporabi njemačkog jezika, njemačke zastave i njemačkih oznaka u NDH.⁴⁷

Aleksandar Benak navodi da su njemački zahtjevi za progonom komunista ili ljudi koji su simpatizirali Sovjetski Savez i bili općenito antifašistički raspoloženi bili postavljeni tek kada je u proljeće 1942. za policijskog atašea, odnosno redarstvenog izaslanika, postavljen Hans Helm.⁴⁸

Benakova je dužnost, prema vlastitom iskazu, bila da primi popis osoba čije je uhićenje tražila njemačka vlast, odnosno Gestapo. On bi taj popis dostavljao ravnatelju Eugenu Didi Kvaterniku, koji bi onda odlučio o zahtjevu Nijemaca. Nakon što bi ljudi s popisa bili uhićeni, Benak je o tome bio obaviješten, a za-

⁴⁷ Pravni položaj njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je određen zakonskim odredbama koje su objavljene u *Narodnim novinama*, službenom listu Nezavisne Države Hrvatske i *Verordnungsblatt der Volksgruppenführung der deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien*, listu naredbi vodstva njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tijekom 1941. godine. Vidi: Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb 2001., 142. Pripadnici njemačke narodnosne skupine (Volksgruppe) u prvim mjesecima postojanja Nezavisne Države Hrvatske ponegdje su pomagali ustaškoj policiji u uhićivanju Židova, no njihovo djelovanje je uglavnom bilo ograničeno na Slavoniju. Usp. I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 106.

⁴⁸ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5, kut. 51., Zapisnik sa saslušanja A. Benaka, 9.

tim bi izvijestio njemačku vlast, odnosno Gestapo, koji je zahtjev za uhićenje i postavio. Prema Benakovu je iskazu u političkom odjelu RAVSIGUR-a postojala kartoteka u čijem se popisu nalazilo oko 12. 000 ljudi. Prema njegovoj je procjeni otprilike 5.000 osoba s popisa uhićeno na zahtjev njemačkog Gestapoa. On tvrdi da su među prvim osobama koje su se nalazile u ovoj kartoteci bili masoni, odnosno "slobodni zidari" koje je Gestapo uhitio 10./11. studenog 1942. godine, a 12. studenog otpremio u koncentracijski logor Staru Gradišku.⁴⁹

Gestapo je pročelniku Benaku u nekoliko slučajeva dostavljao kompromitirajući materijal, popis osoba koje treba uhititi i sl. Kada bi pročelnik Benak zatražio materijal, ljudi iz Gestapoa rekli bi da mu ga ne mogu dati jer da su ga dostavili ili će ga dostaviti u Berlin. Zahtjevima Gestapoa komunistički odjel je redovno udovoljavao, osim jednom prilikom. Pročelnik Benak navodi da mu je jedan poručnik Gestapoa (Benak ne navodi njegovo ime, niti vrijeme kada se to dogodilo) donio popis na kojemu se nalazilo pedeset osoba i tražio da se uhite jer su članovi neke komunističke ćelije (Benak nije naveo koje). Pošto su se na popisu nalazili ljudi čiji je položaj, kako navodi Benak, isključivao takvu mogućnost, Eugen Dido Kvaternik je naredio da se prije uhićenja provedu izvidi. Nakon provedenih izvida uspostavilo se da je Gestapou netko bio "podvalio" i ti ljudi nisu bili uhićeni. Benak navodi da je izvidima otkrivena osoba koja je "podvalila cijelu priču", ali ne spominje ime te osobe, nego samo navodi da su je "Nijemci sami uhitili i otpremili u Reich".⁵⁰

Radi ustaničkoga antifašističkog pokreta koji je stalno jačao, Nijemci su bili prisiljeni dovlačiti znatne vojne i policijske snage na područje NDH i organizirati potpunu policijsku upravu. Njemački utjecaj dolazio je do sve većeg izražaja u svim osnovnim smjernicama politike NDH. Primjerice, policijska akcija u Srijemu u travnju 1942. godine, u kojoj je ubijeno više stotina Srba, bila je znak i za Nijemce da je Eugen Dido Kvaternik definitivno "pretjerao" i da mora otići iz policije.⁵¹

⁴⁹ U toj skupini optuženih za masonstvo nalazilo se je 37 slobodoumnih intelektualaca. Među njima je bio veliki broj intelektualaca koji su davno istupili iz masonskih loža, poput primjerice dr. Antuna Barca, profesora na Sveučilištu i Krešimira Baranovića, direktora zagrebačke opere. Sve osobe iz ove skupine optužene za masonstvo puštene su kućama, osim Ante Mudrinića i književnika Karla Kovačevića koji su likvidirani u logoru. Usp. Ilija JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, Zagreb 1999., 85.

⁵⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5, kut. 51., Zapisnik sa saslušanja A. Benaka, 19. Benakov iskaz može se dovesti u sumnju, jer se ustaški dužnosnici uglavnom nisu suprotstavljali zahtjevima Nijemaca i bili su agilni izvršitelji svih njemačkih zahtjeva.

⁵¹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 42. Usp. Jovanka PETKOVIĆ, "Akcija Viktora Tomića", *Zbornik za društvene nauke*, 35, Novi Sad 1963.; Petar VUKELIĆ, "Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u Sremu za vreme 'Nezavisne Države Hrvatske'", *Zbornik za društvene nauke*, 35, Novi Sad 1963.

Treba napomenuti da je smjena Eugena Dide Kvaternika i njegova oca Slavka Kvaternika bila posljedica dubljih kriza u kojima se tada nalazila NDH, koje su dobro poznate i ovom prilikom nećemo ulaziti u njih.⁵² Svakako je jedan od razloga zbog kojega je Pavelić prisilio Eugena Didu Kvaternika na ostavku bio pritisak Berlina. Naime, zapovjednici njemačkih vojnih i policijskih jedinica u NDH i njihovi obavještajci raznim su se kanalima žalili na postupanje ustaša prema Srbima. Takvo im je postupanje stvaralo poteškoće, odnosno poticalo lokalno stanovništvo na otpor. U nastaloj su situaciji Nijemci bili zainteresirani da jače utječu i na daljnji rad ustaške policije, pa su bez sumnje oni dali inicijativu za uklanjanje Eugena Dide Kvaternika.⁵³ Njemački predstavnici u NDH su odgovornost za većinu nedjela pripisivali šefu policije Eugenu Didi Kvaterniku. Njemački general Glaise von Horstenau već je u kolovozu 1941. godine ustvrdio da je Eugen Dido Kvaternik “najomraženiji čovjek u zemlji.”⁵⁴

Prema nekim je svjedočenjima kampanju za smjenjivanje Eugena Dide Kvaternika poveo ministar vanjskih poslova NDH Mladen Lorković i u tome je imao potporu Nijemaca. S njemačke je strane na Kvaternikovo smjeni posebice inzistirao specijalni njemački opunomoćenik Edmund Veessenmeyer koji je “više puta protestirao kod poglavnika zbog Kvaternikova progona Srba.”⁵⁵

Smjena Eugena Dide Kvaternika izazvala je i širenje raznih glasina, a jedna od njih je u Zagreb dospjela preko Berlina, odnosno Ministarstva vanjskih poslova NDH. Ministarstvo je saznalo da se u nekim njemačkim krugovima pronijela lažna vijest prije promjena koje su nastale u vladi NDH. Prema toj je vijesti Berlin zatražio od poglavnika Pavelića da svrgne bivšeg ravnatelja za javni red i sigurnost i državnog tajnika Eugena Didu Kvaternika. Ista se vijest proširila i u diplomatskim krugovima u Švicarskoj i prema tim informacijama Nedić je podnio ostavku, prosvjedujući protiv odvoženja žita iz Srbije i protiv postupka prema Srbima u NDH. Tražio je odstup Eugena Dide Kvaternika, osobito zbog događaja u Srijemu. U tim krugovima se govorilo da je Berlin tražio od poglavnika svrgnuće Eugena Dide Kvaternika da bi zadovoljio Nedića. Dokaz da takve informacije nisu točne bio je taj što je general Nedić još uvijek bio u demisiji iako Eugen Dido Kvaternik više nije zauzimao mjesto ravnatelja za javni red i sigurnost.⁵⁶ Naime, Berlin je vjerojatno vršio pritisak na Pavelića da utječe na Eugena Didu Kvaternika zbog postupka prema Srbima, ali to nije imalo veze s Nedićevom demisijom.

⁵² O sukobu Pavelića i Slavka Kvaternika opširnije vidi: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 56.-65.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, “Drama vojskovođe”, 379.-398.

⁵³ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj. 324.; Usp. F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1997., 258.

⁵⁴ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 42.-43.

⁵⁵ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 43. E. Veessenmeyer je početkom travnja 1941. godine poslan u Zagreb kao izaslanik njemačkoga ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa da zastupa njemačke interese u Hrvatskoj.

⁵⁶ Aleksandar VOJINOVIĆ, *NDH u Beogradu*, Zagreb 1995., 221.-222.

Prema nekim njemačkim izvorima Eugen Dido Kvaternik je i poslije službenog uklanjanja s vlasti dulje vrijeme igrao značajnu ulogu iza kulisa. Prema tim izvorima tek je jedna konspiracija dovela do stvarnog razlaza. Pavelić je prema tim izvorima sebi pozvao svoje osiguranje, odnosno predstavnike Sigurnosne službe, koji su u njegovoj nazočnosti upozorili mladog Kvaternika da se ni u što ne upušta, jer bi ga to moglo stajati života.⁵⁷ Po jednoj verziji iz tih izvora Eugen Dido Kvaternik je pokušao ucijeniti Pavelića. Treba istaknuti da su se u vrhu vlasti NDH pojavljivale teze kako otac i sin Kvaternik spremaju udar na Pavelića. Međutim, nema pouzdanih dokaza jesu li to bile glasine kojima je Pavelić požurivao ostavku oca i sina Kvaternik, ili je bila riječ o stvarnom pokušaju udara. Karakteristično je da je poslanik Stijepo Perić o tome izvjestio šefa ureda za Grčku, Crnu Goru, Dalmaciju, Sloveniju i Hrvatsku u talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova Lucu Pietromarchija navodeći da je Eugen Kvaternik navodno želio “preuzeti vlast i proglasiti njemački protektorat nad Hrvatskom”. Dido Kvaternik je u emigraciji napisao da su on i njegov otac vojskovođa Slavko Kvaternik posebno bili nezadovoljni Pavelićem zbog njegova odnosa prema Talijanima i prihvaćanja njihovih zahtjeva, te su bili spremni i vojnički se oduprijeti Talijanima.⁵⁸

Njemački policijski sustav u NDH 1943.-1945. godine

Početak 1943. godine izvršena je reorganizacija policijskog sustava NDH. UNS je ukinut kao samostalna ustanova, a njegove su službe stavljene u nadležnost Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR), Ustaške vojnice i drugih institucija.⁵⁹ GRAVSIGUR je nastao spajanjem RAVSIGUR-a i UNS-a (Ured I, II, III) i “Naredbom ministra unutarnjih poslova od 25. svibnja 1943. godine o unutarnjem uređenju i raspodjeli poslova u Ministarstvu unutarnjih poslova” dobio je oblik koji je u osnovi ostao nepromijenjen do sloma NDH.⁶⁰ Jedan od glavnih razloga uspostavljanja ove policijsko-obavještajne ustanove, njezina pojačanja i stvaranja niza drugih policijskih centara bilo je jačanje NOP-a. GRAVSIGUR je ukidanjem UNS-a postao glavna i vrhovna

⁵⁷ V. KRESTIĆ, n. dj., 226; Usp. Mato RAJKOVIĆ, *Vjesnik*, 20. II. 1971.

⁵⁸ Eugen KVATERNIK, “Riječi i činjenice. Prilog povijesti hrvatsko-talijanskih odnosa u Drugom svjetskom ratu”, *Hrvatska revija*, (Buenos Aires), god. V. (1955.), sv. 1., 56.-75. Njemačke tajne službe su u lipnju 1941., ocijenile suprotno drugim izvještajima da je vlada Nezavisne Države Hrvatske uglavnom “antinjemački nastrojena”, “židovska”, “pod jakim utjecajem masona i klerikala, blago je antikomunistička”. Jedini koji se poimence navodi kao njemački prijatelj jest “ministar Artuković” sa svojim sljedbenicima, koji su bili “inače prilično izolirani”.

⁵⁹ Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, 34.-35.

⁶⁰ *Narodne novine*, 16. VII. 1943.

policijska ustanova u NDH i proširio je svoju djelatnost i nadležnost na predmete koji su do tada bili u djelokrugu rada UNS-a. Struktura i organizacija GRAVSIGUR-a bila je približno jednaka organizaciji ukinutog UNS-a, naime bila je riječ o strogo piramidalnoj organizacijskoj strukturi i odgovornosti. Svi uredi, odjeli, GRAVSIGUR-a, jednako kao ranije UNS-a, bili su podređeni ravnatelju odnosno zapovjedniku GRAVSIGUR-a. Na čelu svega je zapravo bio poglavnik NDH.⁶¹

Utjecaj Nijemaca posebno je postao vidljiv od proljeća 1943. godine, a temeljio se na spoznaji Nijemaca da su im zbog rasta partizanskog pokreta pozicije na području NDH ozbiljno ugrožene i da ustaška država može sve manje jamčiti zaštitu njihovih interesa. U organizacijskom se je smislu NDH sve više približavala Nijemcima, poglavito u svezi s osnivanjem, ustrojem i uvježbanošću svojih oružanih i policijskih snaga. Tako je ravnatelj GRAVSIGUR-a dr. Milutin Jurčić uveo praksu jednom tjednom (obično je to bila srijeda) sastanka sa službenicima njemačkog redarstva u prostorijama Kluba inozemnih novinara u Gajevoj 2. Tu su dolazili Helm i njegovi službenici te ravnatelj Milutin Jurčić (kasnije Erih Lisak), Karlo Wagner, pukovnik Josip Karba i drugi. Često je dolazio i pukovnik Slavko Skoliber, zapovjednik Redarstvene straže. Na tim sastancima obično se govorilo o pitanjima službene suradnje njemačkog i hrvatskog redarstva.⁶²

Početak 1943. godine Nijemci su u suradnji sa vlastima NDH počeli pažljivo planirati posljednju deportaciju hrvatskih Židova. Tako je sredinom siječnja 1943. godine održan sastanak u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost na kojem su bili glavni ravnatelj GRAVSIGUR-a Filip Crvenković te Vilko Kühnel, šef Židovskog odjela Ustaškog redarstva. S njemačke je strane bio nazočan SS-Hauptsturmführer Franz Abromeit. Zaključeno je da se

⁶¹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.25. Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH, kut. 51., 112.

⁶² HDA, RSUP SRH SDS, A. Benak, kut. 51., 45. Poslije puča Lorković-Vokić Milutin Jurčić je smijenjen. O tome koji su bili stvarni razlozi za smjenjivanje, zatvaranje te likvidaciju Jurčića moglo se samo nagađati i zaključivati po pripovijedanju "ulice". Prilikom puča Lorković-Vokić, u kome Jurčić nije imao značajnijeg udjela, Luburić ga je osobno uhitio i smjestio u zatvor na Savskoj cesti, zajedno s nadstojnikom obavještajnog Ureda B II Brankom Rukavinom. Naime, šef političkog odjela GRAVSIGUR-a Ante Štitić saznao je što su Lorković i Vokić namjeravali poduzeti i o tome je izvijestio Pavelića. Od novih osoba koje su bile uključene u tu zamišljenu akciju Štitić je spomenuo i tadašnjeg ravnatelja dr. Jurčića. Poglavnikom milošću Jurčić i Rukavina bili su pušteni iz zatvora na Savskoj cesti i po vlastitoj želji raspoređeni na ličko ratište. Bivši ravnatelj za javni red i sigurnost dr. Milutin Jurčić je za vrijeme kratkog dopusta u Zagrebu 11. veljače 1945. godine pronađen mrtav. Milutina Jurčića su ubili pripadnici Ustaške obrane, a da je ubojstvo imalo određenu političku pozadinu svjedoči i poruka pronađena na njegovu mrtvom tijelu, koja je glasila: "Traži se novi ravnatelj za javni red i sigurnost". Prema nekim mišljenjima i zaključcima, razlog smjene bile su Jurčićeve veze s Lorkovićem i Vokićem te navodna promjena političkog smjera prema Angloamerikancima. Usp. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 97.-98.

“sprovede akcija za konačno čišćenje Hrvatske od potpuno židovskih elemenata”. Bilo je planirano da se svi Židovi prvo koncentriraju u Jasenovcu i Staroj Gradiški, a zatim deportiraju u logore u Poljskoj. Od toga se međutim ubrzo odustalo jer su Nijemci smatrali da “nema pogodnog logora za koncentraciju svih Židova u Hrvatskoj”.⁶³

Deportacije u svibnju 1943. godine obuhvatile su uglavnom zagrebačke Židove, jer ih je u drugim mjestima bilo puno manje. Za razliku od ljeta 1942. godine, kada agenti ustaških policijskih službi uglavnom nisu uhićivali prema popisima koje su imali o Židovima, nego su išli od kuće do kuće i pitali pazi-kuće stanuje li u kući koji Židov, u proljeće 1943. godine uhićivalo se prema preciznim propisima i to u pravilu noću.⁶⁴

Od deportacija u ljeto 1943. godine vidljivo slabi interes vlasti NDH da se Židovi pronalaze, uhićuju i deportiraju. Njemačke obavještajne službe odmah su nakon ove deportacije tvrdile kako su “hrvatske vlasti sprovele ovu akciju samo kako bi izvršile dobiveni zadatak, bez većeg nastojanja da se sama akcija djelotvorno sprovede”. Međutim, i poslije zadnje deportacije, pojedinačnih uhićenja ili manjih skupina bilo je i dalje i prema nekim mišljenjima vlasti NDH u tome nisu bile inertne.⁶⁵

Nakon deportacija u ljeto i proljeće 1943. godine u NDH i u Zagrebu je živio još mali broj Židova. Preostali zagrebački Židovi pokušavali su se spasiti na sve moguće načine. Tako jedan policijski dužnosnik javlja da je izvjesna Anny Körner, koja inače nije bila Židovka, iz Zvonimirove ulice prebacivala Židove preko granice. To je kratko izvješće prevedeno na njemački i s oznakom “geheim” (tajno) dostavljeno Gestapou.⁶⁶

Međutim, bilo je određenih pokušaja odvajanja NDH od njemačkoga političkog utjecaja, pa tako i u samoj policijsko-obavještajnoj službi. Prema izvješću agenta Konrada Klasera od 3. lipnja 1943. godine, koje se temeljilo na informacijama agenta “Inda” (vjerojatno je bila riječ o dr. Vilku Kühnelu, šefu Židovskog odjela Ustaškog redarstva), postojao je strogo povjerljiv plan kojem je autor bio ministar unutarnjih poslova dr. Andrija Artuković. Prema tome je planu obavještajnu službu NDH trebalo izgraditi, a da to ne primijete osovinski partneri, prije svega Njemačka. U izvještaju se ne navodi kakav bi trebao

⁶³ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 465.-466.

⁶⁴ Isto, 473.

⁶⁵ Isto, 533. O broju Židova stradalih u NDH usp. Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992. Dr. Jere Jareb smatra da se “radi njemačkog pritiska nije moglo spasiti sve Židove, ali je postupak prema njima s hrvatske strane mogao biti čovječniji i trijezniji”, a na taj je način broj preživjelih hrvatskih Židova poslije Drugoga svjetskog rata mogao biti kudikamo veći. Vidi: Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Zagreb 1995., 92.-93.

⁶⁶ Isto, 434.

biti taj novi ustroj, spominje se samo da bi radi kamuflaže trebala i dalje postojati obavještajna služba GRAVSIGUR-a. Na temelju tadašnje situacije u NDH, kao i položaja osovinskih sila na svjetskim ratištima, vjerojatno je bila namjera izgraditi novu obavještajnu službu NDH koja se neće u tolikoj mjeri naslanjati na Njemačku i njezinu obavještajnu službu.⁶⁷

Odmah poslije operacije "Weiss", u kojoj su njemačke oružane snage djelovale u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni, izdana je Hitlerova naredba od 10. ožujka 1943. godine za konačno smirivanje oblasti oslobođenih od komunista.⁶⁸ Sredinom 1943. godine Gestapo i Abwehr počeli su koncentrirati na ovom području svoje snage i znatno ih pojačavati stvarajući također niz novih velikih obavještajno-policijskih centara. U jednom je razgovoru s ministrom vanjskih poslova Mehmedom Alajbegovićem, Pavelić izjavio "da bi bilo bolje kada bi u Hrvatskoj bilo manje njemačke policije".⁶⁹

Premda su se Nijemci prema NDH sve više ponašali kao prema okupiranom području, a ne kao prema savezničkoj državi, oni su ipak bili jedini oslonac vlastima NDH. Odmicanjem Drugoga svjetskog rata, NDH je prema Trećem Reichu imala sve više položaj "okupiranog saveznika".⁷⁰

U proljeće 1943. godine Heinrichu Himmleru je povjerena veća policijska akcija u dijelovima NDH. Na čelo njemačke redarstvene organizacije, odnosno za svog opunomoćenika u Hrvatskoj Himmler je imenovao SS-brigadenführera i policijskog general-bojnika Konstantina Kammerhofera.⁷¹

Njegov stožer, kao i svaki drugi stožer višeg upravitelja SS-a i policije (Höherer SS- und Polizeiführer), sastojao se je od operativne skupine odreda policije i službe sigurnosti, na čijem je čelu bio zapovjednik policije i službe sigurnosti

⁶⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.21, kut. 55. Podaci H. Helma o ustaškoj obavještajnoj službi i agenturi. Bilo je predloženo da se organizacija nove obavještajne službe povjeri pukovniku Vladimiru Rogozu. Konrad Klaser na kraju izvješćuje da će pokušati Rogozu podmetnuti jednoga svog agenta.

⁶⁸ M. KRESO, "Izmjene u sistemu njemačkog komandovanja i okupacione uprave u prvoj polovini 1943", *Neretva-Sutjeska 1943, Zbornik radova*, Beograd 1969., 728.

⁶⁹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 419.

⁷⁰ Lutz KLINKHAMMER, *L'occupazione tedesca in Italia*, Torino 1996. Autor je pojam "okupirani saveznik" upotrijebio opisujući odnos Hitlerova Trećeg Reicha i Mussolinijeve Talijanske Socijalne Republike od rujna 1943. do travnja 1945. godine. Tijekom cijelog rata Nijemci su se svojim snagama sve više uključivali u ratna djelovanja na području NDH. Krajem 1941. godine u NDH se nalazilo oko 18.000 njemačkih vojnika, sredinom 1943. godine broj je porastao na 107.500 njemačkih vojnika (od čega 45.000 vojnih obveznika NDH u sastavu njemačkih postrojbi), a krajem 1944. godine je zbog povlačenja njemačkih snaga s Balkanskog poluotoka bilo ukupno 350.000 njemačkih vojnika (70.000 vojni obveznici NDH). Usp. N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva*, 303.; Zdravko DIZDAR, "Brojtni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1.-2./1996., 161.-197.; Nikola ANIĆ, *Njemačka vojska u Hrvatskoj*, Zagreb 2002. Aničeva knjiga obrađuje samo one njemačke postrojbe koje su djelovale na području današnje Republike Hrvatske, a ne na području koje je obuhvaćala NDH.

⁷¹ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 111.

SS-Obersturmbannführer Günther Hermann; Zapovjedništvo redarstva (Befehlshaber der Ordnungspolizei), pod svojim pravim nazivom, na čelu s pukovnikom Handlom, kasnije generalom Jilskym; odjela za vrbovanje i zbrinjavanje; SS-policijskog suda; SS-policijske bolnice; a kasnije i stožera za suzbijanje bandi (Bandenbekämpfungstab) na čelu s potpukovnikom Kornom. U početku je Kammerhoferovo sjedište bilo u Osijeku, (središtu folksdojčera koji su u cjelini bili stavljeni pod njegovu nadležnost i zapovjedništvo), a onda se preselio u Zagreb. U srpnju 1944. godine sjedište je ponovno prebačeno u Osijek zbog rukovođenja akcijom skupljanja žetve u Slavoniji i Srijemu, odakle je u studenome iste godine opet prebačeno u Zagreb.⁷²

Zbog sličnosti naziva i istovjetnosti funkcije, novoimenovani opunomoćenik Reichsführera-SS-a i šef njemačke policije Konstantin Kammerhofer namjeravao je odmah nakon preuzimanja dužnosti ukinuti ustanovu policijskog atašea, ali je to spriječio šef Glavnog ureda državne sigurnosti (Reichssicherheitshauptamt) Ernst Kaltenbrunner.⁷³

Imenovanjem Konstantina Kammerhofera cijelo područje NDH podijeljeno je na pet policijskih područja sa središtima u Osijeku (I), Sarajevu (II), Banjoj Luci (III) i Zagrebu (V). U talijanskoj zoni bila je predviđena IV. policijska oblast (bio je predviđen Knin, zatim Split), te je ona osnovana tek poslije kapitulacije Italije. K. Kammerhoferu su bili podređeni oblasni zapovjednici SS-a i policije (SS-Polizeigebietführer) koji su na svojim područjima imali slična ovlaštenja kao opunomoćenik Kammerhofer za čitavu NDH. Njima su bile podređene snage Sipo i Orpo koje su se nalazile na njihovu području i oni su im izdavali odgovarajuća naređenja za policijske akcije manjeg i srednjeg obujma.

Kammerhofer je neposredno nakon imenovanja u jednom razgovoru s tadašnjim ministrom vanjskih poslova NDH Lorkovićem zahtijevao znatno proširenje svojih ovlasti. Tako je tražio utjecaj na cjelokupno oružništvo NDH i to tako što bi se svakoj od 450 oružničkih postaja u NDH dodijelila po tri oružnika Nijemca i pripadnika njemačke narodnosti. Tražio je uključivanje pripadnika njemačke narodnosti u NDH u njemačko oružništvo te osnivanje pomoćne policije u NDH u njemačkim odorama. Lorković je odbio sve te zahtjeve smatrajući da predstavljaju grubo miješanje u hrvatski suverenitet i pogoršavaju hrvatsko-talijanske odnose. Naime, opravdano se smatralo da bi za sve mjere koje se poduzimaju za održavanje javnog reda i sigurnosti bila odgovorna Njemačka i da bi to Italija protumačila kao odricanje od hrvatskog suvereniteta, što bi granice između NDH i Italije ponovno dovelo u pitanje.

⁷² U Zagrebu je Kammerhoferovo sjedište bilo na trgu Kulina bana br. 4., (danas Trg žrtava fašizma).

⁷³ M. KRESO, "Njemačka okupaciona uprava u Zagrebu 1941. - 1945. godine", 261.

Lorković je smatrao da Kammerhofer “policijski zahvaća čitavu zemlju svojim uredima i zahvaća u policijski suverenitet Hrvatske”.⁷⁴ Međutim, sljedećih dana vlada NDH ipak je morala popustiti.⁷⁵

U pregovorima između Kammerhofera i Pavelića 23. travnja 1943. dogovoreno je i sljedeće: 1. “opunomoćenik RFSS (Reichsfuehrer SS, op. D. K.) za hrvatsku formirat će za izvršenje svog zadatka njemačku policijsku odnosno redarstvenu organizaciju sastavljenu od Nijemaca iz Reicha, Hrvata i pripadnika narodnosti”;⁷⁶ 2. “opunomoćenik je spreman savjetovati hrvatsku vladu u pitanjima policije i oružništva, kako u pogledu organizacije, tako i u pogledu angažiranja”; 3. “policija i oružništvo su obavezne da tijesno surađuju sa opunomoćenikom u pogledu zadataka koje su mu postavljeni, naročito pri uspostavljanju i održavanju javnog reda i sigurnosti. U borbi protiv svih snaga koje izazivaju nemire i dižu ustanak, organi hrvatskog oružništva se podčinjavaju opunomoćeniku. Uspostavljanje i održavanje javnog reda i sigurnosti najvažniji je zadatak policije”; 5. “poglavnik je suglasan da se domaće snage potrebne za izvršenje zadataka opunomoćenika RFSS osiguraju regrutiranjem ili premještanjem iz drugih hrvatskih jedinica”.⁷⁷

Himmler je potvrdio ovaj sporazum prigodom svojega posjeta Zagrebu 5. svibnja 1943. Kod njemačkog poslanika u Zagrebu Kaschea 18. listopada

⁷⁴ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 60.; Usp. Bogdan KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 588.-589.

⁷⁵ Uz pomoć Gestapo-a krajem 1943. godine osnovana je u Osijeku još jedna obavještajna organizacija pod nazivom Tajna antikomunistička organizacija (TAKO) – koja je okupljala četničke emisare i agente. Njihovi agenti ubacivani su u partizanske redove. Uz to su nastojali uspostaviti vezu sa srpskim stanovništvom u slavonskim selima i pridobiti ih za suradnju s četničkim pokretom Draže Mihailovića. Svoj kadar regrutirali su iz redova Srba, velikosrpski i pročetnički orijentiranih, članova ranijih četničkih udruženja te ponekih dezertera iz partizanskog pokreta. Usp. Jefto ŠAŠIĆ, “Obavještajne službe Trećeg Reicha na području Hrvatske i posebno Slavonije u toku II. svjetskog rata”, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 5, Slavonski Brod 1967., 133.-164.

⁷⁶ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 122.-123. Pripadnici policije bili su unovačeni iz redova dobrovoljaca – Hrvata i pripadnika njemačke narodnosti. Novačenje za policiju obavljalo se je usporedno s vrbovanjem za SS-jedinice. Pri tome se je postupalo prema načelu da se oni novaci koji ne ispunjavaju uvjete za SS-jedinice upućuju u policiju. Prema planu je u policiju koju je trebao osnovati Kammerhofer trebalo svrstati oko 20 000 ljudi, od čega 14 000 do 15 000 Hrvata, 4 000 do 5 000 folksdojčera i 2 000 Nijemaca iz Reicha. Časnik za vezu kod Opunomoćenika Državnog vođe SS-a za Hrvatsku u Osijeku 5. lipnja 1943. dostavio je svim Velikim župama odredbu “svima svojim podređenim organima osobito općinskim poglavarstvima te župskim redarstvenim oblastima da sa svojim silama nastoje oko što uspješnijeg provođenja snubljenja dragovoljaca za Njemačko redarstvo”. Državni arhiv u Dubrovniku, fond Velika župa Dubrovnik, kutija obični 1943, 6000-8000.

⁷⁷ Isto, 112. Okružnicom hrvatskog ministra unutarnjih poslova Andrije Artukovića te su odredbe priopćene velikim županima na znanje.

1943. održano je savjetovanje njemačkih predstavnika i predstavnika NDH te je tom prigodom ponajprije regulirana policijska suradnja. Ministar Lorković je istaknuo potrebu da se policija NDH uključi u provođenje uhićenja tamo gdje postoji njezin utjecaj. Tamo gdje to nije bio slučaj njemačka je policija trebala obavijestiti policijske vlasti NDH, i to po mogućnosti prije izvršenja, a u suprotnom nakon izvršenja. Kammerhofer se načelno složio s ovim željama, uz napomenu da postojeća situacija ne dopušta dostavljanje opširnih dopisa. Obje strane su se složile da tadašnje stanje razvoja policije NDH još ne omogućava njezino puno uključivanje, ali da će se prema napredovanju njezina razvoja izlaziti u susret željama vlasti NDH. Ministar Lorković je zahtijevao i dobio obećanje da hrvatska policija i upravna tijela budu obavještavani i da sudjeluju u provođenju mjera njemačke policije. Zatim je dogovoreno da treba obavijestiti vlasti NDH o uređenju stalnih prebivališta njemačke policije, a njemačka strana je izrazila spremnost da uzme u obzir hrvatske teškoće oko novačenja. Njemačka redarstvena organizacija trebala je djelovati na istom načelu kao i hrvatske legionarske postrojbe. Prema tome su njezini pripadnici trebali nositi njemačke odore s hrvatskim grbom, a služba u toj organizaciji za državljane NDH se trebala računati kao služba u oružanim snagama NDH.⁷⁸

Što se tiče mjera odmazde utvrđeno je da se ponovno primjenjuje zakon NDH o mjerama odmazde. Vlada NDH trebala je opunomoćiti velike župane da koriste prava u vezi s mjerama odmazde i da ih sprovede u djelo. Nijemci su odgovornost za mjere odmazde barem djelomično nastojali prenijeti na vlasti NDH. Sporazumom između vlade NDH i njemačkog poslanika taoci su se mogli uzimati isključivo prema odobrenju vlade NDH, odnosno Ministarstva unutarnjih poslova. Zatim je zapovjednik policijske oblasti te zahtjeve slao Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost MUP-a. Na posljetku je zapovjednik policijske oblasti izdavao konačna naređenja. Nije se, međutim, uvijek tako postupalo. U jednom izvještaju velikog župana Velike župe Vuka dr. Jakoba Elickera Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost priopćeno je da su njemačke vojne i policijske jedinice ponovno skupljale i strijeljale taoce bez suglasnosti vlasti NDH. Njemački časnici te službe u postrojbama na teritoriju NDH samostalno su određivali taoce za odmazdu, organizirali nasilno odvođenje na rad u Njemačku i slično.⁷⁹

Za mjere odmazde trebalo je upotrijebiti snage GFP-a (skraćenica za Geheime Feldpolizei), SD-a, oružništva, te također redarstvo i oružništvo NDH.

⁷⁸ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 - 1945.*, (dalje: *Građa SZH 1941.-1945.*), Zagreb 1981.- 1989., knjiga IV., 842.-843.

⁷⁹ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 114.

Određena postrojba imala je zadaću pri izvršenju kućne premetačine, saslušanja i uhićenja izvršiti s pomoću tijela GFP-a, SD-a i redarstva. Izvršenje zadaća trebalo je po nalogu Ministarstva unutarnjih poslova NDH prepustiti redarstvu NDH, i to u nazočnosti izvršnih tijela oružništva ili SD-a.⁸⁰ Tako su Nijemci 14. kolovoza 1943. godine zbog napada na željezničku postaju u Vrbovu kraj Nove Gradiške strijeljali deset talaca uzetih iz zatvora Župske redarstvene oblasti u Slavonskom Brodu. Zapovjednik njemačkih četa u Hrvatskoj izdao je tim povodom proglas stanovništvu da su taoce strijeljali pripadnici "hrvatskog redarstva".⁸¹

Tijekom 1943. godine njemačke policijske (i vojne) snage donose niz mjera radi zaštite stanovništva od nasilja i pljački. Prema objavi policijske bojne od 16. kolovoza 1943. godine, u Gorjanima kraj Đakova je zbog ubojstva, odvođenja i pljačkanja pripadnika njemačke narodnosti ili lojalnih Hrvata naređeno strijeljanje pedeset talaca.⁸²

Kao primjer da je od zapovjednika njemačkih postrojbi ovisilo hoće li se i u kojem obujmu izvršiti odmazda svjedoči i E. G. v. Horstenu u svom dnevniku, u kojem je zabilježio: "Za vrijeme dok sam ja imao zapovjedništvo u svojim rukama, između Save i Drave u prvoj polovici 1943. godine u operaciji Weiss trebalo je da Hrvati na moj zahtjev, po ključu jedan prema deset, strijeljaju najmanje deset tisuća nesretnika. Hrvatska policija nije to, hvala Bogu, učinila. A ja sam se čuvao da je na to podsjetim".⁸³

Vojskovođa Slavko Kvaternik izjavio je da je tijekom 1943. i 1944. godine odmazdi bilo nebrojeno mnogo, o čemu je čitao u novinama. On ističe da su u tu svrhu žrtvovani i pojedini ljudi "koji nisu imali baš nikakvog posla s politikom, nego su bili zatvarani radi malih prekršaja, pa ako nije bilo dosta osumnjičenih, uzimali su po redu i druge". S. Kvaternik navodi da je da čitao o poimenično navedenim odmazdama i navodi da je najviše ljudi za odmazdu, njih pedeset, vješano jednom i to prigodom atentata na njemačkoga generala u Hrvatskom zagorju.⁸⁴

Unatoč spomenutom sporazumu SD je i dalje samostalno uređivao i uhićivao sumnjive osobe. Zbog toga je Gestapo otvorio i posebni logor u Jankomiru

⁸⁰ Zapovijed zapovjednika njemačkih četa u Hrvatskoj za obrambene mjere i mjere odmazde od 31. VIII 1943., *Grada SZH 1941.-1945.*, knjiga VI., Zagreb 1987., 15.-16. U lecima o strijeljanju talaca trebalo je navesti: a) ime, prezime, starost i mjesto stanovanja strijeljanog taoča, b) kada je uslijedila egzekucija, c) na osnovu kojeg djela sabotaže je izvršeno djelo odmazde.

⁸¹ Slavica HREČKOVSKI, *Slavonski brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., 326.

⁸² V. GEIGER, n. dj., 160.; Usp. H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 125.

⁸³ V. KAZIMIROVIĆ, n. dj., 141.

⁸⁴ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 243.

kraj Zagreba. O tim zatočenicima ustaške policijske vlasti nisu dobivale nikakve podatke, osim u vrlo rijetkim slučajevima. Tek kada su uhićene osobe otpremene u Njemačku na rad, policijske vlasti bi o njima dobile podatke preko iseljeničkog odsjeka Ministarstva udružbe. Nijemci su uhićenike prebacivali i vojnim transportima u Njemačku o kojima nisu ustaškim vlastima davali nikakvih podataka.⁸⁵

Kako se Kammerhofer nije držao svojih obećanja, odnosi s vladom NDH postali su krajnje zategnuti. Lorković je procjenjivao da su se u odnosu na cijelo prethodno razdoblje od osnivanja države, u tri mjeseca od Kammerhoferova angažiranja neprilike i trvenja u njemačko-hrvatskoj suradnji ustrojučile.⁸⁶ On je u razgovoru s Kascheom iznio primjedbu da Kammerhofer "policijski zahvaća čitavu zemlju svojim uredima i zahvaća u policijski suverenitet Hrvatske, a ne samo one dijelove koje treba pacificirati".⁸⁷

Može se zaključiti da je Himmler zapravo osigurao da preko Kammerhofera preuzme cjelokupnu policijsku mrežu u NDH pod svoje i vremenom postane jedina izvršna vlast u NDH.

Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske je u prosincu 1943. godine izdalo okružnicu o postupku pri uredovanju u slučaju pritužbi na njemačku vojsku, redarstvo ili njemačku narodnu skupinu.⁸⁸ U navedenoj okružnici kaže se "da u slučajevima naših državljana da su bili napadnuti ili zlostavljani od pripadnika njemačke vojske ili redarstva ili njemačke narodne skupine treba posredovati kod predstavnika one jedinice za koju je utvrđeno ili se s pravom smatra da je mjerodavna i odgovorna za držanje i vladanje svojih pripadnika, a tek u slučaju da takovo posredovanje bude bez uspjeha treba ministarstvu unutarnjih poslova uputiti zahtjev da ono posreduje".⁸⁹ Na kraju se

⁸⁵ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2/55, kut. 49., Zapisnik sa saslušanja Aleksandra Benaka, 55.

⁸⁶ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 116. U prosincu 1943. u zagrebačkoj je Dubravi obješeno 18 redarstveno utvrđenih komunista. Tom prilikom je obješen i ugledni zagrebački intelektualac i član Komunističke partije Bogdan Ogrizović. Pobjeći su uspjeli samo ugledni zagrebački arhitekt ing. Milovan Kovačević i Istranin Pio Juričić. Vlasti NDH, pa čak i sam ministar unutarnjih poslova Mladen Lorković, tvrdile su da one na izvršenje tog vješanja nisu imale nikakav utjecaj te da je ono izvršeno na izričit nalog Nijemaca. Građane Zagreba je to vješanje ogorčilo, te su prema nekim izvorima tražili da se u znak osвете za Dubravu vješaju Nijemci. Tako se dosta govorilo o tome da su kraj Velike Gorice partizani objesili 36 Nijemaca, odnosno za svakog partizana po 2 Nijemca. Opširnije v: Andrija KOVAČEVIĆ, *Bijeg s vješala*, Zagreb 2002.

⁸⁷ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 116.; Usp. Bogdan KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 588.-589.

⁸⁸ HDA, MUP NDH U.P.M.T. 566/43. kut. 18. Okružnica MUP-a o postupku uredovanja u slučaju pritužbi na njemačku vojsku, redarstvo ili njemačku narodnu skupinu.

⁸⁹ Isto.

u okružnici kaže da ta uputa ne isključuje izvještaje ministarstvu o navedenim događajima kao i postignutom uspjehu posredovanja.⁹⁰

Tek krajem veljače 1944. godine regulirana je suradnja između njemačke sigurnosne policije (SD) i policije NDH. Od tada je uvijek trebalo djelovati u sporazumu s Glavnim ravnateljstvom za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH. Načelno je uhićenja trebala obavljati policija NDH. Dogovoreno je da u mjestima gdje su postojale hrvatske redarstvene vlasti uhićenja mogu obavljati samo hrvatske redarstvene vlasti, a ako njemačka strana ima interes za uhićenja, to treba tražiti od redarstva NDH. Cijeli postupak trebalo je voditi redarstvo NDH, s tim da su Nijemci imali pravo uvida u istražni materijal i pravo na informaciju o rješavanju postupka. Jedna rečenica sporazuma mogla se je vrlo široko tumačiti, a glasila je da Nijemci imaju pravo uhićenja one osobe ili osoba koje su se ogriješile o interese njemačkoga Reicha. I u tom se slučaju moralo obavijestiti redarstvo NDH, čiji je redarstvenik morao biti nazočan u istrazi. Na odgovarajuće traženje s priloženim materijalom koji tereti optužene, policijska tijela NDH su bila dužna uhititi navedene osobe. Međutim, ako je bilo opasno odlagati uhićenja ili na tom mjestu nisu postojala policijska tijela NDH, uhićenje je trebala izvršiti njemačka policija.⁹¹ Razlozi takvog načina reguliranja uhićenja bili su u tome što su tijela SD-a, zbog nepoznavanja lokalnih prilika, često pravila pogreške koje su mogle dovesti ne samo do teškoća s vladom NDH, nego i do pogoršanja opće situacije. Ovakvim postupkom nastojalo se i umiriti i odobrovoljiti vlasti NDH.

Polovicom 1944. godine NDH se urušavala zajedno sa svojim njemačkim saveznikom. U takvim uvjetima, kada je i u vrhovima vlasti NDH postala jasna spoznaja o približavanju konačne pobjede Saveznika, stvorena je u ljeto 1944. urotnička skupina s dva navodno umjerenija ministra, Mladenom Lorkovićem, tadašnjim ministrom unutarnjih poslova i Antom Vokićem, koji je zauzimao mjesto ministra oružanih snaga u vladi NDH. Prema vijestima koje su stigle iz bečkih obavještajnih krugova stvarala se slika o "silno ojačanom autoritetu ministra Lorkovića", koji je u vladi uspio suzbiti djelatnost raznih grupacija. Njemački policijski izvori u lipnju 1944. godine procijenili su da bi Vokić mogao odigrati lošu kartu protiv Nijemaca jer je "apsolutno protunjemački nastrojen".⁹² Oni su željeli ukloniti najkompromitiranije i najradikalnije ustaše s vlasti. Pavelić je uz pomoć Nijemaca ugušio urotu, uhitio i kasnije poubijao

⁹⁰ Isto.

⁹¹ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 119.

⁹² N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 73.-77. Njemačka je obavještajna služba zabilježila da je Vokić s hrvatskim časnicima tajno zasjedao u lipnju 1944. u okolici Sarajeva i upozorio ih da moraju biti spremni za "slom Njemačke" koji Hrvatsku "ne smije zateći tako nepripravnu, kao što ju je zatekao slom Italije".

vodeće urotnike.⁹³ Nakon svega toga, poglavnik je održao govor kojim je osudio “pučiste” i ponovno istaknuo “vjernost Velikom Njemačkom Reichu”.⁹⁴

Prema nekim svjedočanstvima, Pavelić je rekao da su Lorković i Vokić radili u pogrešno vrijeme, “žurili su i radili neoprezno”, pa ih je “morao uhititi, jer su to Nijemci tražili”.⁹⁵

Kada je početkom 1945. godine nastupila završna faza, a njemačke vlasti počele pokazivati sve više znakova raspadanja, vlasti NDH su zauzele stajalište da treba steći uvid u prave namjere vodstva njemačkih jedinica na teritoriju NDH. To je učinjeno pogotovo zbog toga što su Nijemci pokazivali namjeru izvršiti niz miniranja i uništiti pojedine objekte u Zagrebu i na ostalom području NDH. Tako je njemačka vojska prilikom povlačenja iz Sarajeva minirala zgradu u kojoj je bila smještena njihova policija i gdje su imali svoje urede. U toj zgradi, u kojoj je ranije bila gimnazija, svoj ured imao je i vrhovni zapovjednik njemačke policije SS-general Fromm.⁹⁶

Zbog toga je trebalo paziti na rad i namjere njemačke obavještajne službe i izvršnog aparata. Pogotovo je trebalo paziti na upute koje su dolazile iz vojnih centrala u Njemačkoj te nastojati doznati što veći broj njihovih suradnika, a pojedine po mogućnosti i likvidirati. U tu svrhu je bio organiziran jedan uski krug ljudi u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, koji su trebali provesti ove namjere. Svrha je bila da se dobije uvid u rad Nijemaca u Hrvatskoj, u vojničkom, političkom ili privrednom pogledu, kako bi se na temelju toga dobio uvid u njihov rad. Zatim je zadatak bio sprječavati i otkrivati njihove suradnike u državnom aparatu NDH i svim sredstvima onemogućavati i sprječavati njihov rad. Trebalo je postići veći uvid u rad Nijemaca, ali je bio mali vremenski razmak za razvijanje i usavršavanje, kako u razvijanju obavještajne mreže tako i u povezivanju tih obavještajaca u rad Nijemaca. Kako se 1945. godine cjelokupni njemački politički, vojni i privredni život u NDH preselio u Zagreb, u njemu se smjestilo niz odsjeka njemačkih obavještajnih službi. Kako je ubrzo došlo do sloma NDH, nije se mogao u tako kratkom vremenu utvrditi njihov novi rad.⁹⁷

⁹³ Pavelić je pročitao izvješće obavještajne službe, koje je potpisao Ante Štitić, u kojem se govorilo da u redarstvu i vojsci ima pojava koje su usmjerene protiv Nijemaca. Pavelić je nakon čitanja izvještaja zatražio odstup Lorkovića i Vokića. O puču Lorković-Vokić vidi: N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 73.-77.; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941.-1945.*, 278.-315; Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Zagreb 1995., 83.-125.

⁹⁴ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, 384.

⁹⁵ Isto, 96.

⁹⁶ HDA, RSUP SRH SDS, Zapisnik sa saslušanja Oktavijana Svježića, 242.

⁹⁷ HDA, RSUP SRH SDS, Zapisnik sa saslušanja Stjepana Polaka, kut. 55., 40.

U travnju 1945. godine vođeni su pregovori između njemačkog poslanstva i nekih vodećih ustaša radi organiziranja zajedničkoga ilegalnog rada poslije povlačenja pred jedinicama JA. Prema tim podacima, zajednički ilegalni rad organizirao bi se tako da bi Nijemci dali jedan dio svoje obavještajne mreže, a ustaše diverzante.⁹⁸

Zaključak

Totalitarni režimi kao što je bio onaj u nacističkoj Njemačkoj i NDH imali su sigurnosno-obavještajne službe protiv vanjskih neprijatelja, ali većinom su sve svoje snage i potencijale usmjerili na obračun s unutarnjim protivnicima režima ili na neki drugi način obilježenih skupina. Uspostava NDH i njezino četverogodišnje postojanje sa sobom nosi proturječne značajke – s jedne strane riječ je o sustavu koji je negirao mnoge civilizacijske dosege dotadašnjih demokratskih sustava, a s druge, to je bio sustav koji je vladao većim dijelom europskog teritorija. Proglašenjem NDH vodstvo hrvatske politike prešlo je u ruke Ustaškog pokreta i dr. Ante Pavelića koji su na sebe preuzeli odgovornost vođenja hrvatske državne politike. Nova ustaška vlast težila je predstaviti hrvatskom narodu NDH kao izraz konačnoga nacionalnog oslobođenja. Inzistiralo se na isticanju kontinuiteta u borbi ustaškog pokreta za stvaranje samostalne hrvatske države. Pri tome se pozivalo na “Načela” Ustaškog pokreta iz 1933. godine kao temeljnoga programskog dokumenta. “Načela” su bila definirana kao temeljni dokument po kojemu je trebalo organizirati cjelokupni narodni život u hrvatskoj državi. U “Načelima” se naglašavalo povijesno pravo hrvatskog naroda kao jednog od glavnih temelja ustaške države te totalitarno uređenje kao jedine sigurne perspektive za opstanak nacije.

Vodeći se primjerom njemačke “totalne” špijunaže, odgovarajuće službe NDH premrežile su cijelu zemlju obavještajnim aparatom. Miješanje Njemačke u suverenitet NDH posebno se očitovalo u aktivnosti ustanova podčinjenih Heinrichu Himmleru. U Zagrebu je neposredno nakon uspostave NDH uspostavljeno više njemačkih zapovjedništava i ustanova stacionarnog karaktera, čija se nadležnost protezala na čitavo njemačko područje u NDH. Pavelić i njegovi suradnici često su kontaktirali s raznim predstavnicima Trećeg Reicha. Tako je, primjerice, Edmund Veessenmayer, specijalni opunomoćenik ministra vanjskih poslova poslova Joachima von Ribbentropa, poslan da zastupa njemačke interese te je boravio u Hrvatskoj u ključnim tjednima u travnju 1941.

Cjelokupni policijsko-sigurnosni sustav NDH uspostavljen je po uzoru, ali

⁹⁸ Isto., 170. Prema iskazu Stjepana Polaka, tada je bilo zatraženo od Juce Rukavine da nastoji da se povuku svi obavještajci NDH koji se nalaze u mreži njemačke obavještajne službe. Međutim, te stvari nisu bile poznate vodećim ljudima GRAVSIGUR-a.

i pod neposrednim pokroviteljstvom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Može se zaključiti da su Nijemci NDH, iako je formalno bilo riječ o samostalnoj državi, u policijsko-obavještajnom pogledu tretirali kao okupirano područje i u njoj su bile angažirane različite obavještajne službe Trećeg Reicha. U NDH su Nijemci od njezina osnutka imali veoma vrlo široku mrežu različitih obavještajnih službi. Gestapo, tajna državna policija bila je nadležna za protivnike nacizma, marksiste, komuniste, reakcionare, liberalne te je trebala kontrolirati čitav aparat vlasti NDH. SD, služba sigurnosti, tj. obavještajna služba SS-a, imala je zadaću nadzora na području gospodarstva, odnosno uopće javnog i društvenog života. Abwehr, glavna njemačka vojna obavještajna služba, imala je na području NDH poseban obavještajni aparat. Tako su Nijemci, iako do 1943. godine nisu otvoreno i neposredno angažirali svoj upravni aparat u NDH, u praksi kontrolirali sve policijske ustanove u NDH te se uplitali u poslove upravnih tijela. Njemačka policijsko-obavještajna služba nije iskreno surađivala s istim službama Nezavisne Države Hrvatske. Može se, dakle, zaključiti da je njihov odnos bio jednostran: policijsko-obavještajna služba Nezavisne Države Hrvatske bila je davatelj, ali ne i primatelj obavještajnih informacija i usluga. Sva nastojanja da se oslobodi kontrole njemačkih službi, nisu dala očekivane rezultate.

Prilog:⁹⁹

OPUNOMOĆENIK DRŽAVNOG VOĐE ZA HRVATSKU
SNUBNI I POSTAVNI URED NJEMAČKOG REDARSTVA

NAPOMENE

o primanju hrvatskih državljana u jedinice njemačkog redarstva u Hrvatskoj

1. Obćenito mogu biti primljeni svi neporočni hrvatski državljani godišta 1908. do uključivo 1926. Častnici, dočastnici, bivši oružnici i redari, naročito specialisti mogu pripadati i starijim godištima.
2. Primanje sliedi nakon stavnje kod popunitbenog zapovjedništva SS-oružja "Jugoistok".¹⁰⁰
3. Primljeni dobivaju, ukoliko su hranioći obitelji, ili ako su podpomagali

⁹⁹ Državni arhiv u Dubrovniku, fond Velika župa Dubrovnik, kutija obični 1943, 6000-8000.

¹⁰⁰ Kako je istaknuto, pripadnici policije bili su unovačeni iz redova dobrovoljaca – Hrvata i pripadnika njemačke narodnosti. Novačenje za policiju obavljalo se usporedno s vrbovanjem za SS-jedinice. Pri tome se postupalo prema načelu da se oni novaci koji ne ispunjavaju uvjete za SS-jedinice upućuju u policiju. Pridobivanje natjecatelja za SS-jedinice i policiju uslijedilo je, prema prigodi za svakoga pojedinca po Ersatzkommando Südost der Waffen-SS u Hrvatskoj.

svoje roditelje, podporu za rodbinu prema njemačkom pravilniku. Djeca koja su bila zaposlena kod svojih roditelja, mogu za svoje roditelje, ako postoji opravdana potreba, dobiti pripomoć u svrhu uposlenja jedne druge pomoćne sile. Izplatu gore navedenih podpora vrši častnik za skrb SS-oružja u Hrvatskoj.

4. Skrb za članove palih, kao i skrb za ozljednike vrši se isto prema njemačkom pravilniku, također po častniku za skrb SS-oružja.
5. Primljeni dobivaju kod svojih jedinica propisanu mazdu.
6. Svaki stečeni i dokazani čin u hrvatskoj vojsci (redarstvu ili oružničtvu) uzima se u obzir u pogledu određivanja plaće, odmah kod primanja. Priznanje dosadašnjeg čina usljedjuje u pojedinim slučajevima odmah ili najdulje nakon 6 mjeseci po ukazanoj sposobnosti.
7. Preuzimanje častnika usljedjuje u pogledu plaće također prema dosadašnjem činu hrvatske ili koje ine oružane snage, ali će se preuzimanje u dosadašnji čin pojedinačno posebno potvrditi. Inače će svakom častniku biti pružena prilika, da nakon posebne izobrazbe što prije steče svoj stari čin, ili mu je omogućen izstup.
8. Prijave za primanje u Njemačko redarstvo mogu se predati kod hrvatskih oblasti, a naročito kod svih njemačkih i hrvatskih redarstvenih i oružničkih ureda.
9. Predpostavljajući osobnu sposobnost, svakom je Hrvatima bez obzira na školsku naobrazbu i stalež, omogućeno da stupi u stalno podčastničko ili častničko zvanje.

SUMMARY

THE CHARACTERISTICS OF THE GERMAN POLICE SYSTEM IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA, 1941-1945

Using the German example of a “totalitarian” spy network, the security services created in the Independent State of Croatia (NDH) covered the entire country with an intelligence apparatus. The entire police system (and administrative system) in the NDH was established according to the example of Nazi Germany and Fascist Italy and placed under their tutelage. It can be concluded that the NDH, even though it was formally an independent state, in terms of police and intelligence services was in practice treated as an occupied district and various information services of the Third Reich were engaged in activities throughout its territory. German interference in the sovereignty of the NDH was especially obvious in the organizations subordinated to Heinrich Himmler. From the very formation of the NDH, the Germans had a rather wide network of intelligence services in operation. The Gestapo, the secret police, was responsible for enemies of Nazism, Marxists, communists, reactionaries, and liberals; it was also supposed to control the entire apparatus of the Ustaša authorities. The SD, the security service, that is the intelligence service of the Nazi Party, was given the task of monitoring the economy, that is, public life in general. The Abwehr, the primary German military intelligence service, had its own separate intelligence service in the NDH. On the basis of available archival sources and existing literature, the author examines the scope and nature of the German police system in the NDH from 1941-1945. The author attempts to understand the degree of cooperation between the German police services and their corresponding agencies in the NDH, as well as to determine to what extent the police services of the NDH provided the Germans with intelligence, and to what extent they received information from their counterparts. Despite the fact that until 1943 the Germans did not openly and directly put into operation their administrative apparatus in the NDH, in practice, the Germans had controlled all the police agencies in the NDH from the very beginning and had interfered in the operation of the administrative organizations. The German police and intelligence services did not cooperate sincerely with their counterparts in the NDH. It can be concluded that their relationship was one-sided: the police and intelligence services of the NDH provided information and assistance to the Germans but received none in return. All their efforts to liberate themselves from German control and influence were not successful.

Key words: National Socialism, Fascism, Totalitarianism, Police and Security Services, Intelligence Services, Independent State of Croatia, German Gestapo